

Viszem a földem

SZABOLCSI MIKLÓS — JÓZSEF ATTILÁRÓL

*Magyar vagyok, de európai.
Párizs, szeress, én földemet viszem,
szép földemet, mely csókjaidra vár,
mert nem csókolja itten senkisé.*

*Telt melleire varjak szállanak,
erős húsában vakondok lakik —
Párizs, te nagy vagy s az én földem is
nagy táncos városokról álmodik!*

*Bőizű szíve sötéten csorog,
részeg szagától tántorog a szél —
a nehéz, zsíros televény alól
városok tornyos öröme beszél.*

*Csak egyszer megfoganja álmaid
s karcsú tornyokkal csengve énekel —
Párizs, szeress, én földemet hozom
és csókjaidat néki viszem el.*

FODOR:

Amikor az Irodalomtudományi Intézetben — másodszor is — felkerestem Szabolcsi Miklóst, már készültek a Rónay Györggyel folytatott beszélgetések. Rónay — kérésnek engedve — mindjárt a bevezető előadás után, a *Viszem a földem* című költeményről beszélt. „Előre megfontolt” szándékom szerint Rónaynak e vers, e „karcsú tornyok” kilátójáról kellett volna szétnéznie előre és vissza: tehát Párizs felé, és a csóktalan, varjak szállta és mégis álmodó föld, a „szép föld”, hazája felé. Vagyis — elképzelésem szerint — Rónaynak ugyanazt az utat kellett volna bejárnia, amit a vers: a csókjait hozó és csókjait *vivő*, hazavivő költő bejárt. „Viszem én, hozom én”: ennél szebb, „csókosabb” üzenetet eladdig csak Ady álmodott. Rónay György azonban József Attila előlegezett Párizs-élményét nemcsak Adyval magyarázta: azzal is, hogy Attila — aki valójában Bécsbe készülődött — Bécsről nem írhatta volna, hogy „szeress, én földemet viszem”, hogy „te nagy vagy, s az én földem is nagy táncos városokról álmodik”. Magyar föld csókját nem lehet Bécsbe vinni és Bécs csókját nem lehet magyar földre hozni. Párizs, az más, annak nincs századok történelme által kialakított pejoratív hangzása. Párizs — Ady példájára is — könnyen behelyettesítheti már magában a verset fogadó ihletben-élményben Bécsett; beléphet abba a még virtuális világba, ahol egyelőre még kötetlenül keringő érzés- és képanyagot verssé szervező központi gondolat az, hogy elmegyek;

Fodor Ilona Kettős portré című rádióadásának szövege. A szerkesztő Dorogi Zsigmond volt.

elmegyek és viszem magammal pillanatnyilag még szegény, de már „táncos városokról álmódó földemet”. — Rónay szerint tehát nem a város, hanem a föld a legkonkrétabb és költőileg is leginkább szemléletes, a „kollektív reményt” megjelenítő, jelző és jelképező „ajándék vagy teher”; ebben az értelemben a föld „telt melleire” szálló varjakkal és vakondokkal benépesített tájnak megvan a konkrét alföldi topográfiai megfelelője. Mint Rónay mondja: „...mielőtt a föld melleiről beszélt volna, József Attila valóban látta ezeket a »melleket«, kunhalmokat, szélhordta buckákat, alföldi síkból kiemelkedő dombocskákat, melyeknek szélvédetebb lejtőire a rajokban szálló varjak csapódni szoktak; mielőtt a föld »erős húsában« lakó vakondokat emlegetné, valóban látta azokat a túrásokat, melyeket éppen a dúsabb, kötöttebb, »erősebb« — néhol még úgy is mondják —: »húsosabb« — földeken vetnek föl a fölszín alatt dolgozó vakondok.”

A magnószalag tanúsága szerint már akkor felvetettem Rónaynak a *Viszem a földem* című vers és *Ady Harc a Nagyúrral* című költeménye közötti hangulati rokonságot. Itt is, amott is elvágyódásról van szó; mindkét költemény harcról beszél. Ady Nagyura és a vele való élet-halál harc éppolyan egyértelmű, mint a *maradást* parancsoló és megadást diktáló szavak: „Nem mehetek; nem mehetek”. De milyen „Nagyúrral” harcol József Attila? Saját földjével, amelyet hol „szép földnek”, hol varjaktól megszállott, vakondoktól rágott, hol „táncos városokról álmódó” földnek mond; hol — akárcsak Ady — „nehéz, zsíros televényről” beszél: „Bőízű szíve sötéten csorog, / részeg szagától tántorog a szél —” Itt már valóban a *Disznófejű Nagyúr* birodalmában járunk: ez a föld nemcsak álmodik, de az álmok elfojtója is. A költemény mégis a Párizsból hozott csóktól megejtett földdel, álmokkal, „egyszer még” beteljesülő vágyakkal zárul.

Eddig jutottam el a gondolatok sorjázásában, amikor Szabolcsi Miklós *Érik a fény* című József Attila monográfiája kezembe került. A megfejtést ez a gondolatébresztő könyv adta. És mert *kettős portré*: hadd folytatom — most már Szabolcsi Miklós írásából kölcsönözött dokumentum ismeretében — a „nyomozást”. Tudjuk, hogy a *Viszem a földem* 1925. augusztus 25-én jelent meg a Népszavában. 1924. június 11-én ugyanitt közölték a botránýt kavará *Lázadó Krisztus* című verset is. Szabolcsi — az állítólag Leninről írott — *Szólt az ember* című költemény hátlapján megtalálta az 1924 júliusában kelt sorokat:

*Tenyerembe tettem a lelkem:
nézd meg milyen szép százlátó üveg!
De ő gyémántokat szedett elő!
Mert ő az embert sose érti meg.*

Szabolcsi professzor tanácstalan: mely hasonló témakörbe tartozó vers része lehet e négy sor? „Isten-vers vagy szerelmes vers? Mesterről szól-e vagy leányról? Vagy rokonairól?” — kérdi. — És ha Párizsról szól a négy sor? Ha az elvágyódottól, a marasztaló földtől visszarántott nincstelenről szól? — kérdezzük mi. Kérdezhetjük: mert hisz a szóban forgó versszak pontosan beillik — mind képeivel, mind ritmusával, mind hangvételével — a *Viszem a földem* kontextusába. És beillik Szabolcsi Miklós e négy sorhoz fűzött reflexióiba is: „A kép emlékeztet a *Harc a Nagyúrral* híres mondatára — »S meglékeltem a fejemet, / Agyamba nézett s nevetett«...” Ezért különül el ez a költemény a közvetlen szomszédságában található tényleges Város-versektől. És ezért nem vette be a költő egyetlen kötetébe sem; maga is tudván tudta: „szabályos” Ady-pasztiche-ot írt, aminek semmi köze sem Bécshez, sem az alföldi buckákhoz, de annál több köze van a Nagyúrral harcoló, és „messzi tornyokat” álmódó Adyhoz.

Ezért indul a vers e szokatlanul tárgyilagos figyelmeztetéssel: „Magyar vagyok, de európai.” Mit jelent József Attila szájában ez a mondat? A Szabolcsi Miklós akadémikussal folytatott előző beszélgetésünkben részben már válaszoltunk e kérdésre. Akkor is Szabolcsi Bencét, a kiváló zenetudóst, Bartók máig is legjobb ismerőjét idéztük. Mert az ő Bartókra vonatkoztatott jellemzésénél nem találhatunk

igazabbat, olyat, ami pontosabban illene József Attila érlelődésére, *európaivá* növekedésére. Mit jelent ez az Európa Szabolcsi Bence értelmezésében? Jelenti, hogy egy nemzedék legjobbjai gyökeret kerestek a hazai és európai hagyományban, egyformán keresték szövetségeseiket Keleten és Nyugaton, de leginkább a magyar népben. De jelent — Bartók személyében — egy üstökösszerű kiválást és magasba törést is: „Mert ő volt az — írja Szabolcsi Bence — aki negyven éven belül végigjárta a kor humanizmusának egész lépcsőzetét; ő volt, aki ifjúkora jelszavától: »a haza mindenek előtt!« — eljutott a férfikora felismeréséig: »a népek testvérré válását szolgálom« — s innen még tovább, élemedett kora jelmondataig: »előbb ember légy!« — hogy végül is mindhármat egységbe foglalja és összebékítse. Megváltoztatta Kelet-Európa helyzetét a világ zenéjének térképén — beiktatta Ázsiát és Afrikát a fehér emberiség nagy zenéjébe. A kis Magyarországból, a szétépett Kelet-Európából akkor és oly módon lépett ki a nagyvilágba, hogy egyúttal Európa helyett is elmondotta a kor legfontosabb mondanivalóját. Mondottuk, jól ismerte ő a kor szak nagy félelmeit, de Európa helyett félt, Európa helyett iszonyodott, Európa helyett akart győzni. S ha most mindehhez hozzáfűzzük: kötelességünkbe tette, hogy a jövőben is minden módon megakadályozzuk a magyar műveltség elsatnyulását, elvidékieződését, elbarbárosodását, torz elsekélyesülését — voltaképpen csak ismételjük, amivel kezdtük. Bartók megtanított bennünket — folytatja Szabolcsi Bence — új szemmel látni embert és világot. Bizonyára minden nagy művész és tudós, minden alkotó új szemmel látni, új érzékszervekkel eszmélni és gondolkodni tanít bennünket; de Bartók, a látó, Európa leomlásának sötét óráiban, egy teljesen új világnak vált meghirdetőjévé, egy új világnak, melyben a testvérré vált népek építenek új univerzumot, s ahol a haladó emberek — mint Mozart hirdette a Varázsfuvolában — »istenekhez válnak hasonlókká«. Hol van ez az új világ? Hinnünk kell benne és küzdenünk érte — ez Bartók Béla életének halhatatlan tanítása.” — Amit Szabolcsi Bence Bartók halálának huszadik évfordulóján vallott, ugyanezt a tanítást szó szerint idézhetjük a Költő, József Attila halálának negyvenedik évfordulóján is. Ma is megkérdézhetjük: hol van ez az új világ? Az Ő világa, az Ő Európája? Hogyan érlelődött humanizmusa és hogyan érelt másokat, olvasóit, hogyan tett bennünket *látóvá*? — Szabolcsi Miklós professzort kérdezzük: — Ott folytatjuk, ahol múltkori beszélgetésünket abbahagytuk: az *Érik a fény* című verssel, s egy másik, ehhez hasonló készülődést, útnakindulást tükröző, sokkal „közérthetőbb”, sokkal szabályosabb formájú, sokkal inkább a hagyományokhoz kötődő költeménnyel, ahol József Attila először mondja ki: „Magyar vagyok, de európai”...

SZABOLCSI:

Amit maga felvetett, az a *Viszem a földem* kezdete: „Magyar vagyok, de európai”. Ez a nála már akkor szereplő költő-pár: „Párizs szeress, én földemet viszem, / szép földemet, mely csókjaidra vár, / mert nem csókolja itten senkiseni” — igen, ez egyúttal nemcsak Kassák hangja, hanem az Ady hangja, Ady szavai — mind a csók is — vannak itt. Hadd mondjam meg: természetesen nem úgy kell elképzelni a fiatal költőt — mint ahogy másokat sem (csakis a legrosszabbakat: az epigonokat) —, hogy *egy* mestertől tanul, és hogy egy mester szavait visszhangozza. József Attila indulásakor egyszerre több mester szavait visszhangozza, egyszerre több mestert elegyít. Ha az előbbi műsorban elemzett *Érik a fény* című verset vizsgálat alá venném, akkor észrevenném, hogy a kassákos külsőben nemcsak József Attila-i képzetkincs van, hanem ott vannak a népdal szavai...

FODOR:

Az *Érik a fény* „kicsi madarai”...

SZABOLCSI:

Igen, a *Fölszállott a páva* és a *Szól a kakas* már madarai, tehát a népdal madarai, vagy a népi hímzések, a népi ábrázolások madarai: a folklór, a népdalkincs. Ott van az *Érik a fény*ben emellett és ezen túl Ady hatása, ott van a másik szabad-

verses költőnek, Füst Milánnak a hangja is, mert a verseknek a díszletezése ugyanakkor Füst Milán-os, ott van a Nyugat más költőinek, Kosztolányinak, Tóth Árpádnak a hangja, a „szívünkben”, „csókjainkban” szavakkal, és még sok más. A költő minden egyes versében sokszázados folyamatot is sűrít egybe.

FODOR:

Ha már a Párizsba, Európába való készülődés verseit idéztük, kérem, válasszon ki egy párizsi költeményt: azon, azáltal mutassuk be a hallgatónak, mit jelent a készülődés, az indulás után a megérkezés, a közletről nézett Európa a Párizsba érkező József Attilának. Arra kérem professzor úr, ezt a korszakot, a húszas évek második felét, az atmoszférát, a költői művek atmoszféráját ismertesse...

SZABOLCSI:

Úgy látszik számomra, hogy a párizsi év első felében még a bécsihez hasonló szimboliztikus-konstruktivikus, szabadverseket írt, s körülbelül januártól kezdte azt a sajátos formát kikovácsolni, amelyet — leginkább mégis — az ő szavával *Medáliák*nak lehet nevezni. Újabban beigazolódott Németh Andornak az az egy mondata, amelyik úgy szólt, hogy a *Medáliák*at már 1927 nyarán a francia tengerparton kezdte írni. Ma már úgy látjuk, hogy még korábban: 27 tavaszán. A *Medáliák* formája tehát: nagy magán- és közéleti dimenziókat, a magánmitológiát és a világ helyzetét rendkívül fegyelmezetten összefogott szilárd kompozíciókba sűríteni; dalamos formában elmondani a végtelent; a köznapi diszkurzív beszédnek egy sajátos európai és magyaros színezetet adni: ezért *Medáliák*.

Ez a törekvés Párizsban kezdődött, bár már korábban is írt dalokat —, és egy pár nagyon szép töredéke és verse már ebbe az irányba mutat. Franciaországban, Párizsban, az év második felében itatódott át mintegy a francia sanzonnal, a francia dallal, ezért ezeknek a verseknek a nagy része jellegzetesen jambusdal-lam-ihletésű, s mögöttük egy-egy jellegzetes francia sanzon hangja szól. Ekkor értette meg — mint leveleiből látszik —, Rimbaud-t és főleg Apollinaire-t, és ekkor ismerkedett meg a — habár talán nem is a legelső vonalban álló — francia szürrealistákkal. És mindebből keletkezett — egyrészt — a mozgalmi avantgarde-versek egész sorozata: mint a *Proletárdal*, *Chant de proletaire* és a *Biztató* (ezekről most azért nem beszélnék, mert a televízióban külön műsort csináltak ebből, és nem akarom önmagamot ismételni). Ekkor keletkezett az olyanfajta vers, mint a *Kultúra*, amely leginkább Cocteau *Plain-Chant*-jára megy vissza (és hogy Cocteau hangját ismerte, azt Vágó Márta emlékirataiban található feljegyzések is bizonyítják). És ekkor születtek az év vége felé a *Medáliák* közvetlen előzményei. Tehát képzeljék el: 1927 nyarán vagyunk, lenn, Cagnes-sur-Mer-ben, a tengerparton, ahol József Attila az elegáns halászfalu és az elegáns város közti kicsit mocsaras, szemetes telkek egyikén levő szerény kis panziócskában lakik, de mégis közel a tengerhez, közel a mediterrán éghoz, teljes boldogságban, és ekkor iktatja ezt az egy szakaszt a nővérehez írt levelébe (ezt a levelet különben József Jolán közölte, de nem elég jól, és ezért az újabb kiadásokban már kiigazítottuk Stoll Béla kutatásai alapján, aki megtalálta az eredeti levelet): hallgassák meg, hogyan dalol a cagnes-i tengerpart e versében:

*Örökkön háborog a tenger ·
örökkön zúgnak a lombok
örökkön fájdalmas az ember
örökkön kicsik a dolgok.*

Nos, ezután, 1927. július 17-én ír József Jolánnak egy levelet, és a hátlapjára oda-firkálja ezt a négy szakaszt:

*Ó Európa hány redő,
minden redőben gyilkosok,*

ne hadd, hogy sirassam a lányt,
ki két év múlva szülni fog —

Ne hadd, hogy szomorú legyek,
Lucie nővérem hazavár,
a gyilkosokban félelem
s a félelemben a halál.

Verset írok, hogy szórakozz
adjon kezet ki megmaradt
az irodalmi klikkeken
ez a versem is elakad.

Egy légy a tejben megfulladt
a tenger a hegyfokra jött
s egy terített asztal úszik
a jóllakott habok fölött.

SZABOLCSI:

Induljunk ki először a formából. A költemény az európai költészet egyik legismer-
tebb formája: a nyolcas jambus. Az, amelyik legelőször — nem is legelőször, de
talán leghatásosabban — Venantius Fortunatus „Vexilla regis prodeunt / fulget
crucis mystérium” című egyházi himnuszában csendül fel, és amelyik attól és azóta
a katolikus egyházi zenének és így az európai kultúrkincsnek egyik alapja lett.
Nyolcas jambus, amelyik aztán Heinénél és Goethénél és Vörösmartynál és Petőfi-
nél számtalan formában jelenik meg: ez, amelyik itt József Attilánál ismét új életre
kel pergőn és dobszószerűen. Valószínű, hogy őnála egy korábban hallott francia
sanzon dalol az „Ó Európa hány redő, / minden redőben gyilkosok” mögött. No,
visszatérve erre a versre: a vers tehát egy nagyon szabályos, az európai kultúra
által mintegy megszokott, megszentelt formában szól, de ebben a megszokott formá-
ban egy szabad asszociációs sorozat megy végig. Szürrealista módon diszkurzív vers:
És nézzék, hogy ugrálnak az asszociációk: „Ó Európa hány redő”. Európa itt hir-
telen mivé lesz? Szoknyává, állattá, torzzá? Az embernek eszébe jut *A munkások*:
„Forgolódnak a tőkés birodalmak, / csattog világot szaggató foguk”: őszállatokká
lesznek az országok? Lehet valami Magna Mater, lehet valami hatalmas Asszony.
Sok minden lehet.

FODOR:

Érdekes, hogy a magyar költők inkább Magyarországot ábrázolják állatformában, és
nem Európát. „A kis állat, mely issza az Adriát”: Illyésnél; ugyanez halformában
Babits *Halálfiaiban*; megint halformájú Kodolányinál. Viszont Európa — nem lévén
ennyire közeli, „hazai”, inkább térképformában jelentkezik. Vagy hatalmas arc for-
májában, „rücskösen” Kosztolányi *Európa* című versében. A redő József Attilánál is
lehet homlokredő egy óriási arcon, a Magna Mater arcán — mint Őn mondotta —,
vagy egy hatalmas, a „szűz nemzeteket csábító”, az „észt, erőt, a férfi kellemet”
megtestesítő, de idővel megöregedő Férfiarc, melynek láttán a másik Párizs-járó
magyar, Illyés Gyula még elmondhatta „atyja sátrából jövet” a *másik*, a hajdan
fiatal Európának szóló dicséretét, Códját: „rekedt hangodban, vén szemedben, / rán-
caid közt is felfedeztem / egykor ki voltál”...

SZABOLCSI:

Lehet homlokredő is... Lehet egy mitikus kép... A következő asszociáció, a redő
tehát sok hajlat, sok öböl, sok rész. Még azt is mondhatnám — nagyon vulgárisan
és nagyon egyszerűen —, hogy egy térkép asszociációja. Ugye? Hogy van Kosztolá-
nyinál? „Mély éjeken hányszor nézlek, te Térkép, / hogy sistereg fehéren künn a

hó". Tehát *A szegény kisgyermek panaszai* térképe. Lehet, hogy ez is az. „Ó Európa, hány redő”: ránézek a térképre, „minden redőben gyilkosok”. 27 nyarán vagyunk, csend és béke. De tudjuk, hogy nem messze Cagnes-tól, a Földközi-tenger túlsó partján a rif-kabil háború: Abd el Krim háborúja Marokkóban; Saccot és Vanzettit most végezték ki, a kínai—japán háború teljes egészében folyik; erről eszébe jut, hogy „minden redőben gyilkosok”. Megszólal a politikus József Attila. Aztán egy óriási ugrás, kihagy egy csomó asszociációt. Nem úgy, mint néhány elemző gondolja, hogy innen hiányzik valami. Nem hiányzik semmi! A vers struktúrája az, hogy egy óriásit ugorjak. „Ne hadd, hogy sirassam a lányt, / ki két év múlva szülni fog”. Furcsa, de hát rögtön eszünkbe jut...?

FODOR:

Énnekem Kassák jut eszembe, aki első párizsi vándorlásai közepette minduntalan elhárítja az otthonmaradt asszony, az őt visszaváró Simon Jolán — későbbi felesége — akarva-akaratlan elébe toladó emlékét... azért, mert valójában — hazavágyik...

SZABOLCSI:

Kassák... És a klasszikus magyar költészet! *A walesi bárdok!* „Ne szülj rabot, te szűz! anya / Ne szoptass csecsemőt!”... Még a forma is hasonlít *A walesi bárdokhoz!* Az egy skót balladaforma, de az is nagyon hasonlít. Tehát egyszerűen asszociáljunk arra, hogy a szűz lánynak szülnie kell; ne szüljön, mert úgyis a háborúé lesz, úgyis a szolgaságé lesz. Mindez egy hosszú asszociációs sor, s mindez a mögöttes tartalom ott van a sorok mögött. Ebből visszakapcsol önmagára: „Ne hagyd, hogy szomorú legyek”, és most már tovább beszél a címzetthez, „Lucie nővérem hazavár”. (Tudja, hogy ez a Lucie név egymás között használt, de egyúttal a családi helyzetet eláruló sajátos neve Jolánnak.) Erről visszakapcsol megint a távlatokra, anélkül, hogy bármit összekötne a két rendkívül erős József Attila-sorral: „a gyilkosokban félelem”. Következik a „ne hagyd, hogy sirassam a lányt” után „a félelemben a halál”. Félelmetes, erős, négy szimmetrikus szóval, négy hosszan elnyújtott József Attila-i szóval ez a tömörítés. Most megint könnyűl: a vers: „Verset írok, hogy szórakozz / adjon kezét ki megmaradt”. Ez megint a világpusztulás után mennyire aktuális gondolat! A háború után, aki megmaradt, adjon kezét. Most megint visszakapcsol az asszociáció: hogy milyen jó lenne írni, de „az irodalmi klikkeken / ez a versem is elakad”. És most kinézek az ablakon, ahol „egy légy a tejben megfulladt”. És a tej és a légy, tehát a sötét pont és a világos felület asszociációjából, amely nagyon hasonlít a *Kláriskához* — „báránygánéj a havon” — kinézek, és „a tenger a hegyfokra jött”; fölszáll az esti tenger, „Egy terített asztal úszik / a jóllakott habok fölött”... Az embernek eszébe jut, hogy pontosan ugyanekkor egy nagy belga szürrealista festő, Magritte pontosan ugyanilyen képet festett, ahol ott a hegy, a tenger, a hegyfok, és fölötté úszik egy asztal, egy kürt, és sok más: ez szürrealista képtechnika. A „jóllakott habok” azt is jelenthetik, hogy a habok elnyelték az emberiséget, úgy, mint a *Szeretők lázadása* című, korábban írott versben. Ezt a kicsit laza, a szürrealista képtechnika szabályai szerint írt szöveget néhány évvel később továbbcsiszolta és továbbtömörítette. Van bennem olyan gyanú, hogy élete vége felé alkotta belőle a következő három szakaszt:

*Ó Európa hány határ,
minden határban gyilkosok,
ne hadd, hogy sirassam a lányt,
ki két év múlva szülni fog —*

*Ne hagyd, hogy szomorú legyek
mert európai vagyok,
szabad medvék komája én
szabadságtalan sorvadok —*

Verset írok, hogy szórakozz,
a tenger a hegyfokra jött
s egy terített asztal úszik
a habon fellegek között —

Az első szakaszban a redő helyett a pontosabb, politikusabb és még érzékletesebb *határt* vette be. Lehet, hogy ez nem jobb, de mindenesetre az „Ő Európa hány határ, / minden határban gyilkosok” után maradt a két sor: „ne hadd, hogy sirasam a lányt, / ki két év múlva szülni fog”. A következő szakaszból csak egy sor maradt meg: „ne hagyd, hogy szomorú legyek”; és a „Lucie nővérem” és a gyilkosok, meg a félelem helyett olyan három sor jött meg, amely gyanút ébreszt, hogy valahol a *Thomas Mann üdvözlése* szomszédságában írta: mert „európai vagyok”, ugye? Az európai szót csak élete végefelé használta így, és itt a *Medvetánc* parafraze: „szabad medvék komája én / szabadságtalan sorvadok”. És látjuk, itt is az történik, hogy ezt a francia sanzont, ezt a szürrealista kompozíciót itt magyarosabbá, európaivá és magyarrá teszi. És a „szabad medvék komája én / szabadságtalan sorvadok”: egyszerre van benne egyéni helyzete, a politikai helyzet, és sok minden egyéb — ott van a *Bánat* című vers, ott van a *Medvetánc* — a tömörítő József Attilának egyik legszebb formája.

A következő — eredeti — harmadik szakaszból most csak egy sor jött: „Verset írok, hogy szórakozz”, és ehhez tette hozzá a távlatos, szép, messzibe mutató, elcsengő képét: „s egy terített asztal úszik / a habon fellegek között”. Tehát azt mondanám összefoglalólag, hogy ezekben a párizsi években, ezekben a versekben tanulja meg a távlatok dalba tömörítését, az asszociációk felszabadítását és szigorú kordába fogását, az egyszerre európai és egyszerre magyar színezést: így harcol meg a szürrealizmussal, így használ fel belőle mindent, és így fejleszti tovább a maga módján, így alakul ki a *Medáliák* hatalmas új korszaka.

FODOR:

Mostanáig azon törtem a fejem, kit iktassak József Attila mellé a *Kettős portréban*. Fel lehetett volna sorakoztatni magyar írók és költők, a kortársak Európa-konceptióját, tovább folytathattuk volna a műsor bevezetőjét, Bartók európaiságának gondolatát. De kézenfekvőbbnek látszik, hogy Szabolcsi Miklós nemzedékéről beszéljünk, nemcsak azért, mert ez a később „meszesgödörnek” nevezett korosztály az én nemzedékem is, de azért is, mert ezekben az időkben én magam nem éltem Magyarországon: az erdélyi magyarság Bartók- és József Attila-élménye, úgyszintén Európa-konceptiója — akkorjában — egy külön világ volt. Professzor úr, múltkori beszélgetésünkben némiképp vázolta, hogyan jutott el ez a nemzedék József Attilához. Arra kérem, most folytassa ezt a gondolatsort, s azt, hogy mit jelentett Önöknek a harminc-negyvenes évek fordulóján — Európa? Először talán a József Attilához, az ő Európájához vezető útról...

SZABOLCSI:

Azók közé tartoztam, akik az 1938-as Bálint-kiadás, a Németh Andor—Bálint-kiadás nyomán fedezték föl, akiknek akkor, ez a régi kötete is megvolt, tehát nem *egy* vers, hanem a költészete egésze szólt hozzám ezekben a nehéz és sötét években. Ha mégis vissza kell emlékezni, akkor bizonyára a legérettebb József Attila, a *Március*, az *Ős patkány* József Attilája szólt hozzám legelőször, nehezen tudnám elválasztani ezt a két dolgot. Tán még azt sem tudnám pontosan elmondani, hogy hogyan történt, hogy tudományosan éppen József Attilával kezdtem foglalkozni, és nem más szerzővel.

FODOR:

József Attila tragikus halála sokban hozzájárult úgynevezett „népszerűségéhez”: Ezt abban az értelemben mondom, ahogyan e népszerűségről — így, idézőjelesen —

Szabó Dezső is beszélt Ady kapcsán, a költő sírján a dudvával együttnövekedő, hirtelen támadt barátságokról. Volt része — 1937-ben — József Attila halálának abban, hogy az Ön nemzedéke — netán — jobban felfigyelt rá?...

SZABOLCSI:

Még egyszer ismétlem, hogy amikor József Attila meghalt 1937 decemberében, akkor én gimnazista voltam, olyan közelről ez a halál — emlékezetem szerint — nem érintett. De hadd menjünk visszafele még egyet, hogy teljesen világos legyen. Ha vissza tudok emlékezni önmagamra, akkor talán tizenöt-tizenhat éves koromtól fogva olvastam rendszeresen József Attila-verseket, és egészen biztosan — hiszen akkor indult —, tizenöt-tizenhat éves koromtól vásároltam számonként a *Szép Szót*. Már erre pontosan emlékszem, ahogy jártam a könyvkereskedéseket, a standokat, és nem sok pénzből — próbáltam megvásárolni a *Szép Szót*, számonként, és a *Szép Szó*-számoknak rendszerint az élén, vagy a szépirodalmi rovat végén ott voltak az akkor mindig eseményt jelentő József Attila-versek. Ezért, például, azok közé tartoztam, akik számára a *A Dunánál* című vers most már mindörökre a *Régi magyarokról mai magyarok* című *Szép Szó*-szám bevezető verse. Mert avval együtt vásároltam gimnazista koromban, avval együtt olvastam, mivel ez a József Attila-verse bevezetőnek készült e *Szép Szó*-kötet elé. És a *Hazám* című vers, az pedig *Mi a magyar most?* című *Szép Szó*-kötet bevezető verse. Tehát nem tudok mást mondani, mint hogy együtt nőttem ezekkel a József Attila-versekkel. S ahogy számonként vásároltam a *Szép Szót*, úgy váltak számomra egyre fontosabbá, egyre lényegesebbé. Amikor 38-ban megjelent az első összegyűjtött József Attila-kötet — még mindig gimnazista voltam —, akkor számomra már egy alapvető élményt jelentett. Nem szabad elfelejteniök, hogy ez olyan időben történt, amikor a gimnáziumban — a gimnázium itt volt a Várban —, a Mátyás Király reálgimnáziumban „harcos” magyar tanárom szemében még Ady is hazaáruló volt, nemhogy József Attila... Tehát ezt így kell látniok. És bár apám magyar—francia szakot végzett irodalmár és újságíró volt, számára már ez a nemzedék nem mondott semmit. Ezt az egész nemzedéket, a József Attilát magának kellett — önmagam számára — felfedeznem. Nem tudok mást mondani, mint hogy ilyen organikus, lassú, természetes növekedés volt ez együtt ezzel a költészettel, amit egyes kisebb események nem ingattak meg és nem befolyásoltak.

Hadd tegyek hozzá még két személyes emléket. Az egyik az, hogy én ott voltam a régi Magyar Színházban, a mai Nemzeti Színházban (ahol most a Nemzeti játszik, mint tudják), azon a bizonyos 1937 eleji Thomas Mann-esten, ahol József Attila Thomas Mann-versét nem engedték fölolvadni, és rendkívül élesen emlékszem ma is Thomas Mannra, amint kijött a színpadra, és tanáros ejtéssel, nagyon pedánsan és korrektül felolvasta a *Lotte Weimarban* egy részét. És pontosan emlékszem arra is, hogy Ignótus Pál kijött a színpadra, bejelentette, hogy József Attila verse nem fog elhangzani. És röviddel — nem is annyira röviddel, háromnegyed évvel — utána, 1938 januárjában vagy februárban (meg kell nézni valahol, hogy ez mikor volt) én is ott ültem a Zeneakadémián, azon a József Attila-emlékesten, amikor Móricz Zsigmond mondta el a gyönyörű *Nagyon fáj*-át, és Karinthy Frigyes beszélt éppen József Attiláról, amikor a jobb oldali hátsó erkélyről nyilasok kezdtek röpcédulázni — bedobtak röpcédulákat a terembe —; nagy zavar támadt, majd kivezették őket: ez mind-mind ismeretes. Tehát — hogy mondjam? — a József Attila körüli harcok és veszekedések és politikai küzdelmek, azok számomra természetesen az ifjúságom eseményei voltak. És aztán ott voltam azokban a diákegyesületekben és diákkörökben, ahol József Attilát szavaltak 39–40-ben. És csak József Attilát szavaltak. És ott voltam a Hont-féle színpad rendezvényein, meg Majorén, Gobbién, akik József Attilát szavaltak. Úgy, hogy az egész dolog bennem természetesen nőtt föl, nem egy pillanatnyi ütésre vagy egy pillanatnyi eseményre, hanem vele együtt nőttem föl. Nem mindennel — mert hiszen ver-

seinek egy részét nem ismertük —, de az érett, nagy József Attila-versekkel min-
denesetre.

FODOR:

Úgy gondolom, hogy az Ön nemzedéke ugyanazt — vagy legalábbis megközelítőleg
ugyanazt — az Európát kereste, mint József Attila, illetve azt, amit ő — már húsz-
éves korában — így konkretizált, említettük már: „Magyar vagyok, de európai”.

SZABOLCSI:

Tudják azt, hogy az Európa-gondolat ezekben az években számunkra a legnagyobb
fogódzó volt. Eszembe jut éppen Thomas Mann magyarra lefordított kötetének a
címe: *Európa, vigyázz!* — Egy ilyen haladó, humanista, vagy antifasiszta Európa-
gondolat jegyében éltünk egészen 1944-ig, s mint ahogy egy igazi magyarság-
hoz — ahogyan akkor Kodály nyomán mondtuk, egy virtuális magyarsághoz, a
Psalmus magyarságához fellebbeztünk e jelen magyarsága előtt, a jelen magyar-
sága hibái láttán, — úgy egy igazi Európához, a humanizmus, a szellem, a ráció,
az igazság Európájához fellebbeztünk egy olyan Európa láttán, amely ezekben
az években egyre kétségbeejtőbb, egyre sötétebb volt, és hát 1941-ben például —
gondoljon 1941 elejére, amikor minden veszni látszott — csak ez a képzeletbeli
Európa maradt számunkra. Ez a képzeletbeli Európa persze, azóta — különösen
most, az utóbbi évtizedekben — sokban megváltozott, differenciálódott (mást is
értünk rajta; azt, amit addig Európának gondoltam, ma nem úgy látom, más elemek
kerültek bele, most ezt nem akarom részletezni, eléggé ismert); ezekben az években,
ismétlem, ez az Európa-gondolat ilyen támasz, ilyen menedék volt. Mint ahogy
támasz és menedék volt akkor az antikvitás, amelynek nekivetettük a hátunkat, és
innen lehet, innen is lehet megérteni Radnóti verseinek a klasszikus formáját.
Támasz és menedék volt Apollinaire, támasz és menedék volt a latinság a germán-
ság ellen, és ilyen kontextusban kell elgondolni ezt az akkori Európát.

FODOR:

Megkérhetném, beszéljen József Attila Thomas Mannt üdvözől verséről...

SZABOLCSI:

Most megint nagyon nehéz problémakörhöz érkezem; egy olyan problémakörhöz,
amely messze túlmutat a József Attila-i művön, és amely most is vita tárgya. Ami-
kor a *Thomas Mann*...-versben azt olvassuk, hogy „Mi hallgatunk és lesz, aki csak
éppen / néz téged, mert örül, hogy lát ma itt / fehérek közt egy európaít”, akkor —
már akkor: 1937-ben — ennek az európaiságnak sajátos, új tartalma volt. Már ma-
gában a versben is (ne felejtsük el, hogy maga a vers is tele van ilyen európai
asszociációkkal), most csak magából a versből nézzük: „Ahogy Hans Castorp ma-
dame Chauchat testén, / hadd lássunk át magunkon itt ez estén” — a Varázshegyet
idézni 37-ben annyit jelentett: egy, idézünk egy emigrációban élő szerzőt. Kettő:
idézünk egy német szerzőt. Három: idézünk egy olyan művet, amely, ugye 28-ban jelent
meg, amelyet akkor a mozgalomban nem nagyon ismertek. Nem tartottak szocialis-
tának, sőt... (Naphta alakjában még a szocializmus bizonyos irányai elleni ironikus
bírálat is benne volt) de amely már 37-re egyenlővé lett avval a kultúrkinccsel,
amit védeni kell.

FODOR:

A *Viszem a földem* című költeményből indultunk ki. A *Thomas Mann* üdvözlésére
írott versből megtudjuk, mekkora utat tett meg József Attila a „Magyar vagyok, de
európai” jelszó első, tudatos vallomásától a „fehérek közt egy európai” kimondásáig.
A *kettős portrét* a látszólag hasonló, valójában *lényegileg* még különböző két vallo-
másból formálnánk. Abból is — és ez is tulajdonképpen kettős portré —, mire tanít
Szabolcsi Miklós első József Attila monográfiája, a *Fiatál életek indulója*, és milyen

eszmeftuttatásokra készítette a riportert a beszélgetések után. — Térjünk tehát vissza a Szabolcsi Miklóstól idézett, a *Harc a Nagyúrral* című Ady-versre emlékeztető négy sorhoz:

*Tenyerembe tettem a lelkem:
nézd meg milyen szép százlátó üveg!
De ő gyémántokat szedett elő!
Mert ő az embert sose érti meg.*

Bevezetőnkben azt mondtuk, hogy ez az 1924-es töredék József Attila Párizs-élményének előlegzése. Mert ha nem is tekinthetjük a *Viszem a földem* szerves részének, mindenképpen az „álmok városa” ellentétpárját láthatjuk benne. Ebben a vonatkozásban nemcsak a „szép föld”, de Párizs is egyszerre mutatja színét és visszáját. A „színe” megtalálható az 1922-es *Erőnékben* is: „Én vállamra veszem a Tavaszt, / s a szívemnek hozom el”, ahol a nagybetűs Tavasz könnyűséget, derűt, tehát nem vállra nehezedő terhet, ballasztot jelent. A *Viszem a földem* „tartalmában” a „szép föld” nem egyéni, szemléleti, hanem irodalmi: Ady-élmény hatására változik, szinte a szemünk előtt „sötéten csorgó”, Ady „pázsmaszagára” emlékeztető „részeg szagú” földdé. A *Viszem a földem* előzménye a *Szerelmes keserű hazafiság* című költemény is: „Engem nem hívnak Párizsok, Velencék, / hol mint szűkőkürt gyöngyöz életár, / reám Hazám tarolt mezője vár — / Ó, csak tarolt ne volna! én is mennék!” Igaza van Szabolcsi Miklósnak: a Magyar Ugar képe ez, amelyet József Attila átment Adyról írott versébe is: „Ó Ady, a magyar Ugarra hull a hó...” Ezen az Ugaron kár lenne a kiszombori kukoricacsöszködés, vagy az alföldi buckák „melleire” szálló valóságos varjakat keresnünk. Megtalálhatók azok más — és főleg a *nem* Ady-ihlette József Attila-versekben (amilyen a *Kukoricaföldeken* is: „A kukoricaföldön ülök, várok, tán arra, hogy a varjú mikor károg / és mikor kell zengő cinnel tova-úzni”).

A *Viszem a földem* varjai, vakondjai Ady kelléktárából valók. Aminthogy Adytól való a szívben hordozott föld képe is: „Az áldott anyaföldet más ki vinné friss karjaiban, testében, szívében”, ha nem az Adyn nevelődött József Attila, kinek szíve a föld szívével együtt dobban, azért viheti és hozhatja magával, *magában* a földet. Ez a föld hol „szép”, hol — mint a *Nem tudunk élni* című versben — „gizgazzal benőtt”, s akárcsak a *Viszem a földemben*, a magyarságélményhez varjak, kányák társulnak: „Magyar vagyok én is (rivallnak a kányák)”. Petőfivel felesel: — Ady nevében — az *Arany kalásztól* kezdetű költemény is, ahol az „arany kalásztól duzzadó [és nem ékes!] rónaságon” hirtelen „ősi varjúhorda” jelenik meg a költő feje fölött, hogy aztán a (szintén Ady-ihletésű) *Prédikációban* ezek a varjak a magyar Sorssá növekedve jelentkezzenek: „S károg fölöttünk Sorsunk, varjunk / (tán próféta vagyok én) / éljünk, csak éljünk. Ne akarjunk.”

Miért mondtam el mindezt? Egyrészt, hogy Szabolcsi Miklós Ady—József Attila „kettős portréját” továbbrajzolva, továbbgondolva kiemelhessük a *Viszem a földem* első sorának a vers egészének kontextusától teljesen idegen, tehát egyéni mondandóját. Mert ha a *Viszem a földem* összes kelléktárával együtt egy Ady-pozíciót, divatos szóval „szerepet” megjelenítő *helyzetdal*, akkor a „Magyar vagyok, de európai” jelszó már a maga Nagyúrával hadakozó Adyn való túllépés is. Éppen olyan kijózanító, eleve figyelmeztető kijelentés, mint a *Téli éjszaka* elején a „Légy fegyvelmezett!” felkiáltás. József Attila magyarságélménye 1925-től sokat változik. ingadozik. De maga a cél: európaiság és magyarság, valamint az egyre sokasodó „de”-k valódi, mert emberileg-költőileg megélt tragikumuma a *Thomas Mann üdvözlésében* a „fehérek közt egy európai” sorban nyer végleges megfogalmazást. Most arra kérem Szabolcsi Miklóst, beszélne arról, milyen más jellegű, de az előbbiekkal — úgy gondolom — szoros rokonságban álló változások tapinthatók ki ebben a Thomas Mannt üdvözlő költeményben?

SZABOLCSI:

Nem véletlen, hogy ugyanebben a nagy európai versben ott van Kosztolányi neve. Kosztolányi, akivel még 1929-ben az *Ady-vízió* kapcsán elég élesen és dühösen szállt szembe József Attila. Kosztolányi, akinek még 35 végén, az összegyűjtött verseiről igen szép, igen meleg, értő, de nagyon kritikus bírálatot írt. S most: „a szegény Kosztolányi”... Az történt, hogy Kosztolányi is nőtt a halál felé közeledve, és József Attilában is jobban megérett, hogy mi az, amit védeni kell s mi ellen... Hogy mondja Ady? „Egy szebb tegnapot” védett József Attila is 37-ben, tehát védte a századelő politikai mozgalmának minden előnyét, védte a két világháború közti magyar irodalom teljesítményeit, és védte azt az európaiságot, amely akkor, 37-ben, a népfrontpolitika szellemében is, de mindezt jelentette és mindezt kellett hogy jelentse. És amikor azt mondta, hogy „minden emberi mű értelme azért bűg mibennünk, mint a mélyhegedű”, akkor már kezdte ezt a tágasságot, ezt a nagyságot felismerni. És — hadd tegyem hozzá — van itt egy életkori dolog is: vannak bizonyos művek és magatartások, amiket csak érettebben lehet megérteni. S bár József Attila nem volt öreg — ha ma mondanám, induló fiatal költőnek mondanám — a maga 32 évével, de hát már egy egész századot élt meg akkor egészségesileg, idegileg és emberileg. A fiatal József Attila kezdetben még nem érti, mi a hősiesség Mozartban. Még nem értette meg pontosan, hogy mi a hősiesség a halál szélén táncoló, a halálba beleszedülő Kosztolányi szent bohóckomédiázásában, hogy mi a hősiesség és mi a nagy teljesítmény Karinthy *Utazás a koponyám körülben*. Ezt értette meg ő az utolsó percben, a maga *Könnyű fehér ruhában* című versében: ezt a mindenen túl levő, a hálál árnyékában letisztult nagyságot, Beethoven opus 111-ének a hangját, és ezt is védte Európa jegyében. És így lehetett, és így volt, hogy mi, amikor József Attilát védjük a halála után, 41–42-ben, és amikor őt idéztük, akkor vele együtt ezt az egész kincset, ezt az egész Európát próbáltuk megvédeni s így látni azt, *egységben*.

FODOR:

Nem Bachból, hanem megfordítva, Bartókból érthetjük meg Bachot: írja — előző műsorunkban idézett — Bartók-vázlatában József Attila. A költemények, az életmű azonban visszafele is magyarázza a befutott életutat: Bachból és Mozart felől, de Beethovenból is kiindulhatunk, mint Szabolcsi Bence tette és épp az opus 111-ről, a C-moll szonátáról szólván: „A megnyíló szakadék [a Maestoso-bevezetés]..., igazi mélység, nem színfalszerű háttér, nem a pátosz tudatosan idézett stílusa — a villám, mely bevilágít, már indulásában együtt világítja meg a drámát, a hőst, a végzetét, a színhelyet és a cselekményt”; és az adagio-dallam: „az Arietta és a hozzáfűzött változatok — Beethoven utolsó szonátatétele — igazolják ezt a végső tisztaságot: még egyszer kivonatban és összesűrítve, megteszik Beethoven nagy útját a mélyből a magasba, az alvilági gyötrődéstől a csillagos nyugalomig és megdicsőülésig... A mélység alaktalanul morajló trillával indul, a magasság vakító trillájával érkezik meg a szonáta, s végül megpihen a középen, mint aki bejárta az életet s a mindenség minden régióját, de hazatér és hazatalál s elnyugszik a Teremtő ölében”. Erre gondolt konkrétan? Vagy együttesen: a nagy *Pokoljárókra*? Vagy csakis a zenére?

SZABOLCSI:

En Beethovenre kizárólag olyan formában gondoltam — nem gondoltam végig ezt a dolgot, ez asszociáció volt —, hogy a beethoveni utolsó művek, köztük a zongoraszonáták a halál előtt letisztult éteri tisztasága és mélysége nagyon közel áll a közvetlen halál előtt álló József Attila fájdalmas, rengeteg titkot rejtő éteri-letisztult tisztaságához. Nincs itt olyan közvetlen megfelelés, mint például egy-egy szonoda, dallam és egy-egy vers között. De hallgassa meg ezt a hangot:

*Az árnyékok kinyúlnak,
a csillagok kigyúlnak,
föllobognak a lángok,*

*s megbonthatatlan rend szerint,
mint úrben égítést, kering
a lelkemben hiányod.*

Ez a pontosság, ez a letisztultság, ez a halál szélén táncolás, ez a kozmikus-metafizikus távlat és mégis átlátszó tisztaság. Én itt konkrét megfelelésre nem gondoltam, de nézze:

*Én tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elpereg
és megmarad a látszat.*

Na most: itt tényleg van csalogás és keserűség és leszámolás. De van ebben a lét mélyéig hatolás, a lényeg keresése, nagyon tudatosan. Nem akarok semmiféle misztikus dologba belemenni, de József Attila világos pillanataiban *tudta*, hogy hamarosan meg fog halni. Nem csak azt tudta, hogy öngyilkos lesz, hanem azt is tudta, hogy mi baja, mivel kezelik, hogy ennek gyors halál a vége. És ez az alkotó búcsúja az élettől. És ezért is van benne ez a letisztult hang, ugyanúgy, mint az élet legvégén levő Beethovennél vagy — ha tetszik — a Mozart-Requiem távoli búcsúzó hangjában... mint a *Könnyű, fehér ruhában* című versben is:

*Mindent, mi nem ennivaló,
megrágtam és kiköptem.
Magamtól tudom, mi a jó
s hogy egyremegy, szappangolyó,
vagy égbolt van fölöttem.*

*Én tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elpereg
és megmarad a látszat.*

*Nem szeretnek a gazdagok,
míg élek ily szegényen.
Szegényeket sem izgatok,
nem állok én vigasznak ott,
ahol szeretni szégyen.*

*Megalkotom szerelmemet...
Égitesten a lábam:
elindulok az istenek
ellen — a szívem nem remeg —
könnyű fehér ruhában.*